

ISSN : 1301-1197

CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

1. Sayı

SİVAS - 1996

ANADOLU'DA YAŞAYAN HALK İNANIŞLARINDAN ÇAPUT BAĞLAMA VE NAZAR

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÖKBEL*

GİRİŞ

İnanç, bir fikre olan bağlılık ve kabul etmek olup insanların özünde olan bir şeydir.

İnsanlık tarihi incelendiği zaman en ilkelinden en medenisine kadar, inançsız bir toplum bugüne kadar görülmemiştir. Her toplum mutlaka bir düşünceye, bir inanca sahip olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnanç, toplumun manevî sığınağıdır. Bu sığınak insanların ruhunun müsbet ihtiyaçlarının karşılandığı, bütün kötü arzu ve isteklerden arındığı, gerçek manevî koruyucusudur. Ruhun bütün ihtiyaçlarını karşılayacak, onu kötü arzu ve isteklerden kurtaracak, insanları mutlu kılacak en önemli faktör yine inanç faktörüdür.

İlâhi dinlerin hiç biri eski yerel inançların kalıntılarından kurtulamamışlardır. Dinler tarihi, genel olarak incelendiğinde görüyor ki insanlar, ilâhi dini kendilerine getirip öğreten peygamberlerinden zaman bakımından uzaklaştıkça eski dinlerinden kalma bazı inanç, âyin ve âdetleri yeniden canlandırmışlardır. Hatta peygamberlerin bildirdiği ve öğrettiği Tevhid (tek Allah) inancından uzaklaşarak eski inançlarına yeniden dönen insanların varlığı bilinmektedir. Dinler tarihi, baştan sona peygamberlerin birtakım halk inanışlarıyla mücadelelerinin hikayesi ile doludur.

Yeni gelen her peygamber, insanları birtakım yöresel inançlarından uzaklaştırmak için büyük mücadele vermiştir. Özellikle "paganist" inançlarından kopmayan ve peygamberlerin getirdikleri ilâhi gerçekleri idrak edemeyen bazı kavimler, peygambere karşı direnerek kan akıtmada bile yarışmışlardır. Çünkü insanoğlu en çok inanç ve vicdani konular üzerinde hassasiyet göstermektedir. İnsan; inancının yanlış, gittiği yolun tehlikeli olduğunu görse bile, alışkanlıklarından vazgeçme hususunda zorlanmaktadır. Şayet bazı menfaatlarının yok olacağı endişesine kapılırsa daha da hassaslaşır. Kalbi iyice kanaat getirmediğçe inancını hemen değiştiremez. Onu birtakım ihtiraslar daha da tutucu hale getirir ve sertleştirir. İşte bu nitelikteki insanlar nedeniyle ilâhi dini kabul edenlerle, etmeyenler arasındaki kavga, tarih boyunca süregelmiştir.

Peygamberlerin getirdiklerini benimseyip onun izinden giden gerçek din bilginleri, her yerde eski inançlarla mücadele etmişler, bunların ilâhi dinin emirlerine aykırı olduğunu ve kişiyi bazen dininden çıkarmaya kadar götürdüğünü anlatmaya çalışmışlardır. Ancak her dönemde ve her toplumda, yanlış ve batıla sapanlar daima olagelmiştir. Zira bir dinin asıl ilkeleri, âyinleri başka bir din içerisine hemen aynıyla geçmese de, bir din ehlinde başka bir dini topluluğa, bir hastalık gibi sirayet edebilmektedir. Çünkü insan toplulukları, her yerde, bazı kültür ve eğitim farklılıklarına rağmen insan olma özellikleri bakımından birbirlerinin aynıdır.

* C.Ü.İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

Din adamları hurafelerle mücadelede zaman zaman zayıf kalmışlar, tebliğleri ile ortadan kaldıramadıkları bazı halk inanışlarını siyasi ve şahsi menfaat düşüncesiyle görmezlikten gelebilme gafletini dahi gösterebilmişlerdir. Dinler tarihi bu konuda örneklerle doludur. Hz. İsa'nın getirdiği ilâhi din, kendisinden üç-dört asır geçer geçmez, taraftarları vasıtasıyla eski Roma ve Yunan paganizmi ile doldurulmuştur. Hıristiyan din adamları bu paganizm kalıntılarıyla mücadelede aciz kalmışlar ve bunları Hıristiyan âyinlerine sokup böylece İsa peygamberin tebliğ ettiği ilâhi dinden uzaklaşmışlardır. Daha sonraları Hıristiyanlığı kabul eden topluluklar da, kilisenin kabul ettiği hurafelerden başka yerli dinlerinin kalıntılarıyla Hıristiyanlığı süslemişlerdir. Sözde İsa ve Meryem'in resim ve heykelleri eski putların yerini tutmuştur¹.

Örneğin Hıristiyanlıktaki Noel bayramı, İsa'nın doğumunun hatırasına yapılan bir bayramdır. Hıristiyanlığın ilk üç asrında böyle bir gelenek yoktu. Hıristiyanlar bu bayramı kutlamaya IV. yüzyılda başlamışlardır. İsa'nın doğumu Batı'da 25 Aralık; Doğu ve Ermeni kilisesinde 6 Ocak'ta kutlanır. İlk olarak 336 yılında Roma'da kutlanmaya başlanan Noel'in İsa'nın doğumuyla ilgisi yoktur. Çünkü İsa'nın doğum yılı ve günü kesin olarak bilinmemektedir. Hıristiyanlar, Romalıların İran'dan aldıkları Mitra Dini'ndeki Ölümsüz Güneş Tanrısı'nın doğum günü bayramını İsa için kutlamaya başladılar. Bu putperest Roma bayramı, 21-31 Aralık tarihleri arasında kutlanıyordu. Aziz Nikolas'la "Noel Baba"nın bir ilgisi olmadığı gibi Milâdi takvim yılı başlangıcı olan yılbaşı ile de Noel bayramının bir ilgisi yoktur. Noel Baba, Noel gecesi, çocuklara hediyeler dağıttığına inanılan efsanevi bir şahıstır; gerçek bir şahsiyet değildir. Bugün kutlanan Noel gecesiyle ilgili olarak yapılan çamlı, eğlenceli uygulamalar dini olmaktan çıkıp tamamen folklorik bir mahiyet kazanmıştır². Demek ki Hıristiyanlığın ilk üç asrında böyle bir dinî bayram yokken ve İlk Hıristiyanlar ikinci asra kadar sadece Ruhulkudüs'ün zuhuru ve İsa'nın vaftizi hatırasına, Ocak ayının ilk haftasında âyin yaparlarken, IV. asırdan itibaren Romalılardan kalma bu bayramı, İsa'nın doğum günü bayramı olarak kabul etmişlerdir. Bu bayram ilk defa Roma'da kutlanıp, daha sonra Hıristiyanlıkla beraber başka ülkelere de yayılmıştır³.

A. İnan Hıristiyanların Paskalya Bayramı konusunda şunları söyler: "Hıristiyanların Paskalya bayramı, menşei itibariyle, eski insanların tabiata taptıkları çağlardaki cihanşümul yaz bayramının devamından ibarettir. M.Ö. 3000 yıllarındaki göçebe ve Yahudi kavmi bu bayrama 'Pesah' adını verirdi. Tanrının merhametini celb için davarlarının ilk dölünden kurban keserlerdi. Yahudiler Filistin'e yerleşip ziraat hayatına geçmelerinden sonra bu kurban törenine hamursuz ekmeğe de karışmış oldu. Daha sonraları bu tören Yahudilerin Mısır'dan çıktıklarının şükranı olarak dinî bayram sıfatını kazandı. Halbuki menşesinde bu tören 'Kışın ölüp ilkbaharda dirilen' neşvü nema tanrısı şerefine yapılan müşrik bayramı idi"⁴.

Yine Hz. İsa'nın getirdiği ilâhi dini, sözde kabul eden Hıristiyanlar, eski putperest Romalıların ve Helenlerin gelenek ve göreneklerinden bir türlü ayrılmadıkları için, Hıristiyan din adamları, halkın arzularına uyarak, putların yerine İsa, Meryem, havariler ve azizlerin resim ve heykellerini ve haçı ikame ettiler. Böylece Hıristiyanlığa putperestliğin bıraktığı birçok inanç bulaşmıştır. Günümüz Hıristiyanlığında da buna benzer birçok örneklere rastlamak mümkündür.

İnsan toplulukları birbirlerine yakın özelliklere sahip oldukları için diğer dinlere mensup kavimlerde görüldüğü gibi İslâmi kimliğe kavuşmuş müslüman topluluklarda da pek çok inançlar İslâm'ın emri imiş gibi yerleşmiştir. Muhtelif dinlere mensup olan kavimler müslüman olduktan sonra, bu halk inanışlarının daha da çoğaldığı gözlenmiştir. Çünkü İslâm'ı benimseyen her topluluk, İslâm cemaatine eski dinlerinden birşeyler getirmişlerdir. Dinler tarihi araştırmalarından anlaşıldığına göre dinin kendisi ile hiç bir ilgisi olmayıp da eski inanç ve dinlerden canlandırılıp ortaya

1. Abdulkadir İnan, **Hurafeler ve Menşeleri**, Ankara, 1962, s. 4.

2. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ankara, 1988, s. 157-158.

3. Abdulkadir İnan, **Eski Türk Dinî Tarihi**, İstanbul, 1976, s. 175-176.

4. İnan, **Hurafeler ve Menşeleri**, s. 5; Bkz. Tümer-Küçük, **Dinler Tarihi**, s. 158.

çıkarılan inançlar, İslâm dini için her dönemde bulaşıcı toplumsal bir hastalık olmuştur. Samimi ve gerçek din adamları bu tip inançlarla her zaman mücadele etmişlerdir. Ancak bu insanların yerini cahil ve menfaatini düşünen din adamları aldıkça bir takım farklı inançların yayılması hızlanmıştır.

Bazı İslâm araştırmacıların tetkiklerine göre, müfessirlerin bir kısmı dahi, İsrâiliyat, yani Yahudilerin Tevrat, Talmud ve benzeri kitapları ile sâmi kavimlerin folklor malzemelerinden faydalanmak suretiyle yaptıkları tefsirlere, bilmeyerek de olsa birtakım hikayelerin ve Kur'an-ı Kerim'in ruhuna aykırı inançların girmesine sebep olmuşlardır.

Tefsirlere giren İsrâiliyata en büyük etken, İslâm'ın ilk dönemlerinde Yahudi menşeli mühtedîlerin müslümanlar arasında büyük bir öneme haiz olmalarıdır. O dönemlerde müslümanlar, ihtiyaç duydukça mühtedîlere başvurmuşlar ve Kur'an'da temas edilen olayların detaylarını, kıssaları, Zül-Karneyn gibi şahsiyetleri onlara sormuşlardır. Rivayetlere göre sahabeden çok nadir de olsa, bazılarının, mühtedîlerin eski malumatlarına ve gerçekleri yansıtmayan Tevrat tefsirlerine istinaden verdikleri cevapların bir kısmını gerçekmiş gibi dinleyip kabul etmiş olabilecekleri üzerinde durulmaktadır⁵. Çünkü Kur'an, olayların detaylarına, bazı kıssaların inceliklerine, kısacası tafsilata girmez. Sadece ibret alınacak esasa temas eder. Halbuki Tevrat ve İncillerde bazı kıssalar bütün teferruatıyla anlatılmıştır⁶. Mesela, Bakara suresi 102. ayette geçen Hârût ve Mârût, iki melek olmalarına rağmen, günah işledikleri, şarap içtikleri, zinaya yeltendikleri ve bundan dolayı da işkence edildikleri⁷ masalı İslâm'ın melekler hakkındaki görüşüne aykırıdır. Hatta Kur'an-ı Kerim'in kiraatı gibi bir konuda bile aralarında zuhur eden bir ihtilafın bu Yahudi muhtedîlere müracaat edilerek çözüldüğü bildirilmektedir⁸. İşte buna benzer müracaatlar sonucunda israiliyyat denen bilgiler müslümanlar arasında yayılmıştır.

Müslümanlar arasında yaygın olan bazı inanışlara baktığımız zaman temelinde eski Mısır, Babil, Hint, Acem, Roma, Fenike ve Helenler gibi ilk çağ kavimlerini görüyoruz. Bugün dünyada müslümanların yaşadıkları yerler, eski çağlarda hurafelerin çokluğu ile şöhet bulmuş bölgelerdir. Özellikle Hint, İran, Mısır, Keldanistan, Filistin ve Arap Yarımadası gibi bölgeler vaktiyle çeşit çeşit kahinlerin yetişmesine ve farklı farklı inançlara sahne olmuştur⁹.

M. Şemsettin Günaltay, "Hurâfâtın Hakikate" adlı eserinin "Batıl İtikadlar" bölümünde, günümüzde yaşayan halk inanışlarının menşei bakımından nerelere dayandığını genişçe izah etmektedir. Bu yazıda da Anadolu'da yaşayan halk inanışlarına örnek verirken bu hususa orada değinilecektir.

Diğerlerinden farklı olarak, Anadolu'daki müslüman Türkler de Orta Asya'dan göçmeden önceki eski dinlerinin izlerine çok sık rastlanmaktadır. Günümüzde Anadolu'nun her köşesinde bu eski Türk dinine ait geleneklerin devam ettiğine her an şahit olabiliriz.

Biz burada, ister eski Türk dini inançlarından olsun, ister yukarıda saydığımız diğer inançlardan olsun, günümüz Anadolu insanları içerisinde yaşayan önemli gördüğümüz iki inançtan bahsedeceğiz. Bu inançları belirttikten sonra, onların menşelerini ve o konudaki İslâm'ın görüşünü de belirtmeye çalışacağız.

Ülkemizde yaşayan inançların bazıları bütün bölgelerde yaygın olduğu halde, bir kısmı da yöreseldir.

Bu yazıda Anadolu'nun hemen hemen her yerinde görülebilen, çaput bağlama ve nazar değme ile ilgili inançlar üzerinde durulacaktır.

5. Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrailiyat*. İst.,..., s.75; İsmail Cerrahoğlu, *Yahya İbn Sallâm ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara, 1970, s.140.

6. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, Ankara 1979, s. 245.

7. Aydemir, a.g.e., s.187-191.

8. Aydemir, a.g.e., s.75.

9. Kemalettin Erdil, *Yaşayan Hurafeler*, Ankara 1991, s. 10.

1-ÇAPUT BAĞLAMA

Bu inanç şekli Anadolu'nun hemen hemen bütün bölgelerinde yaygındır. İnsanlar, genel olarak, evliya olarak kabul ettikleri ulu kişilerin türbelerine, orada bulunan veya herhangi bir yerde olup kutsal kabul edilen ağaç ve çalılara çaput bağlamaktadırlar. Yatırlara yakın olan veya kutsallığına inanılan bazı kayalara da çaput bağlandığına rastlanılmaktadır. Ancak en çok çaput bağlama geleneği ağaçlarda veya çalılar üzerinde cereyan etmektedir.

İnsanların bu tip şeylere çaput bağlamalarının çeşitli nedenleri vardır. Mesela; çocuğu olmayan kadınlar çocuğu olması için bu işi yaptığı gibi, herhangi bir hastalığın iyileşmesi, varsa dileğinin kabul edilmesi için bunu yapanlar vardır. Ayrıca böyle kutsal olarak bilinen yerlerdeki sulara ve pınarlara para atmak suretiyle de dilekte bulunanlara rastlanılmaktadır. Ülkemizde ağaçlara bez, paçavra bağlamakla isteğinin yerine geleceğine inanılan, pek çok yer vardır. Hemen hemen her bölgede böyle bir ağaca, çalıya, kayaya rastlamak mümkündür.

Bu çaput bağlama âdeti bütün Türk dünyasında Altaylardan Akdeniz'e kadar uzanan geniş sahada tesbit edilmiştir. Çaput bağlama inancı Kuzey ve Orta Asya uluslarının eski dinlerine mahsus önemli unsurlardan biridir. Türklerin İslâm öncesi inançlarına göre her dağın, her kutlu pınarın, göl ve ırmakların, kutlu ağaç ve kayaların "izi" (sahipleri) vardır.

Göktürkler'de bu "izi"ler, "yer-su" ile ifade edilmiştir. Göktürkler'e göre bu "yer-su" denilen ruhlar Türk yurdunun koruyucusu idiler¹⁰.

İslâm öncesi Türklerde mezarlar ve ağaçlara adak olarak paçavra veya çaput bağlandığı görülmektedir. Eski Türkler bu nezri, dağ, orman, ağaç ve su ruhlarına, genellikle de "yer-su" dedikleri tanrıya bağışlarlar. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, "yer-su" ruhları merhametli ve koruyucu ruhlardır. Az şeye kanaat ederler. Darılmadıkça kanlı kurban istemezler¹¹. Bu ruhları bir bez parçası, bir tutam at kılı, hatta kurban niyetiyle atılan bir taş ile de tatmin etmek mümkündür. En çok beğendikleri armağan paçavra parçasıdır¹².

Türkler müslüman olduktan sonra bu âdetlerini tamamen terkedememişler, orman, ağaç, su, kaya "izi" (sahip)lerine başka bir isim altında kurban sunmaya devam etmişlerdir. Allah dostları olarak kabul edilen insanların türbelerinin parmaklıklarına, kutlu sayılan ağaç ve çalılara adak niyetiyle çaput bağlama âdeti hala devam etmektedir.

Anadolu'da çaput bağlama adeti, çok az da olsa, ağaç dışında, kutsal mekanlarda bulunan taş, kaya gibi maddeler üzerinde görülse de, genellikle ağaç veya çalı cinsinden herhangi bir ağaç türünde görülmektedir. Adeta çaput bağlama ağaçla özdeşleşmiş durumdadır. Bu da bize İslâm öncesi Türklerde çok önemli bir yeri olan "Ağaç kültü"nü hala günümüzde önemini kaybetmediğini göstermektedir. Bunun etkisiyle bazı kutsal mekanlardaki ağaçlar kutsal kabul ediliyor, ona da dilek ve isteklerin yerine gelmesi için herhangi bir bez parçası bağlanıyor.

İslâm öncesi Araplarda da ağaç kültürünün dikkate değer tezâhürlerine şahit olunmaktadır. Bunların inançlarına göre, melekler ve cinler ağaçları ziyaret ederlerdi. Cinler, hayır ve şer işleri yapmaya muktedir oldukları için, onların tevccühünü kazanmak, onlara saygı göstermek ve ibadet etmek icabederdi. Yine onlara göre her cinin belirli bir yeri, kayaları, ağaçları vardı. Cinlerin putlarının içini mesken yaptıklarına inanılıyordu. Her kabilenin veya birkaç kabile topluluğunun özel bir cini, bir kayası, bir ağacı veya bir putu bulunur, bunun yakınında ikamet eden topluluklar da orada dini görevlerini yerine getirirlerdi¹³. Arapların yaptıkları putların bir kısmının hurma ağacından yapılması da dikkate değerdir.

¹⁰ İnan, *Hurafeler ve Menşeleri*, s. 39-40.

¹¹ İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Ankara, 1987, s. 472.

¹² İnan, *Hurafeler ve Menşeleri*, s. 40.

¹³ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara, 1982, s. 103; Bkz. H.Tanyu, "Ağaç", *İslam Ansiklopedisi*, (T.D.V.), İstanbul, 1988, C. I, s.456-457.

İslâm'ın reddetmesine rağmen, İslâm sonrası müslüman Araplarda ağacın kutsiyeti inancının devam ettiği anlaşılmaktadır. İbn Sa'd'ın Hz. Ömer'in bu konudaki uygulaması ile ilgili şu rivayeti buna en güzel örnektir: Hudeybiye bölgesindeki Rıdvan Biatı'nın altında yapıldığı "semure" adlı ağaç, yöre insanı tarafından kutsal kabul edilmekte ve zaman zaman insanlar o ağacı ziyaret edip yanında namaz kılmakta idiler. Bunun farkına varan halife Ömer tarafından ağaç kestirilmiştir¹⁴.

Hatta bu olaydan daha önce İslâm peygamberi döneminde de buna benzer bir olay meydana gelmiştir. Mekke yakınlarındaki Huneyn mevkiinde Kureyş müşrikleri ve diğer Araplar tarafından kutsal kabul edilen bir "sidr ağacı" vardı ki bu ağaca "Zâtu Envat" denilirdi. Müşrikler her yıl onun yanına varırlar, silahlarını dallarına asarlar, yanında kurban keserler ve bir gün itikafa girerlerdi. Hacca giderken ridalarını da Zâtu Envat'ın üzerine asarlar, Kabe'ye hürmeten ridasız olarak Harem'e girerlerdi. İslâm gelip, Mekke'nin fethinden sonra Peygamber (SAV) ordusuyla beraber Huneyn'e doğru yol alırken bu ağacın bulunduğu mevkiye geldiklerinde, müslümanlardan bazıları peygambere: "Ey Allah'ın Resulü! Müşriklerin Zâtu Envat gibi bize de bir zâtu Envat ihdas et!" deyince, İslâm Peygamberi çok sınırlanmış ve onlara şu şekilde seslenmiştir: "Siz de Musa'ya kavminin söylediği gibi bir söz söylediniz! Onlar: (Ey Mûsa! Onların nasıl tanrıları varsa, sen de bize öyle bir tanrı yap!) demişler, Musâ da: "Siz, ne kadar cahillik eden bir kavimsiniz!" demişti¹⁵.

Ağaç kültürüne diğer toplum ve dinlerde de rastlanılmaktadır. Mesela; Parsizm de, Yunanistan, Roma ve Cermenler'de ağaçtan alınmış taze dallar âyinlerde bol bol kullanılmıştır. Halen Hıristiyan kilisesinde -İsa'nın girişini hatırlatmak üzere- Paskalya'dan bir önceki pazar, dallar takdis edilmektedir. Bilhassa Katolik ve Ortodoks âyinlerinde dal demeti baş üzerine sürülmekte ve dokundurulmaktadır. Tevrat'ta da sık sık akasya ağacından bahsedilmekte ve mabed yapımında ona yer verilmektedir¹⁶.

Eliade, diğer tabiat kültürlerinde olduğu gibi ağaç kültüründe de ağacın maddi varlığının değil, özelliklerinin ve temsil ettiği gücün kült konusunu oluşturduğunu, bunlardan dolayı ağacın mukaddes tanındığını belirtmektedir. Gerçekten de kutsal kabul edilen veya herhangi bir nedenle kendisine bez bağlanıp bir dilekte bulunulan ağaçlar veya çalılar benzerlik göstermemektedirler. Yani her ağacın veya aynı ağacın her yerde her zaman kült konusu olmadığını hatta en çok meyesiz ve ulu ağaçların, örneğin (çam, kayın, çınar ve benzeri belli tiplerin) takdis olduğunu ortaya çıkarmaktadır¹⁷.

Küçük bir filizden gün geçtikçe büyüyerek irileşen ve nihayet herhangi bir sebeple kuruyup çürüten ağaçla kendi hayatının tabii seyri arasında bir benzerlik ve paralellik gören insan, kutlu tanıdığı her mekanla ağaç arasında bir münasebet kurmuştur. Bu nedenle en eski devirlerden günümüze kadar hemen hemen bütün mabedlerde ve kutsal mekanlarda ağacın mevcudiyeti dikkati çekmektedir.

İslâm'ın ağaç kültürüne ve herhangi bir ağaca, çalıya, demire veya herhangi bir kutsal mekandaki taş, kayaya çaput (bez) bağlama inancına bakışı oldukça nettir.

Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinde incir ve zeytin¹⁸ bazı ayetlerinde zakkum¹⁹ (Bu ağaç Kur'an'da, lânet edilen ve zalimler, günahkarlar için Cehennem'in dibinde biten bir ağaç olarak geçmektedir), bir kısım ayetlerde de "Şecere-i Memnua"²⁰ dan bahsedilmektedir (Yahudiliğin kutsal

14. Hikmet Tanyu, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", 1975 Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı, Ankara, 1976, s. 130.; Bekir Topaloğlu "Ağaç (İslamda)", İslam Ansiklopedisi, (T.D.V.), İstanbul, 1988, C.1, s.458.

15. M. Asım Köksal, İslam Tarihi (Medine Devri), İstanbul, 1976, C. 7-8, s. 405-406.

16. Tanyu, "Türklerde Ağaçla İlgili İnançlar", s. 130.

17. Ahmet Yaşar Ocak, Bektâşi Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul, 1983, s. 84; Ayrıca bkz. Jean-Paul Roux, Türklerin ve Moğalların Eski Dini, Çev. Prof. Dr. Aykut Kazancıgil, İstanbul, 1994, s. 123.

18. Nur, 24/35; Tin 95/1-3.

19. İsrâ, 17/60; Saffât, 37/62-67; Duhân, 44/43-45.

20. Ârâf, 7/19-25.

kitabı Tevrat'ta Cennet konusu anlatılırken Âdem ve Havva hikayesinde yasak meyvesinin yendiği ağaçtan detaylı olarak bahsedilmektedir.) Ayrıca Taha suresinin 120. âyeti Şecere-i Huld (ebedi hayat, sonsuz saltanat hayatı) yani Âdem ve Havva'nın yaklaşması yasak edilen ve şeytanın yanıltmasıyla meyvesini yedikleri ve Cennetten kovulmalarına neden olan ağaç, ilâhî kaynaklı dinlerin önemli konuları içerisinde yer alır.

Görülüyor ki Kur'an'da birtakım ağaç isimleri geçmektedir. Bunlar içerisinde nimetlerine binaen zikredilenler olduğu gibi lânetlenen ve Cennette dokunulması yasak edilenler de vardır. Ancak İslâm, her ne şekilde olursa olsun herhangi bir ağacın kutsallaştırılmasına, ondan yardım beklenmesine ve bir medet umma derecesinde inanılmasına kesinlikle karşıdır, bunu reddeder. Yine herhangi bir kutsal mekandaki belirli ağaca, çalıya, türbelerdeki parmaklıklara, taşa veya kayaya çaput (bez) bağlayıp herhangi bir dilekte bulunmanın da İslâm'da yeri yoktur. İslâm'a göre dilek ve istekler sadece Allah'a arz edilir.

İslâm'ın bu şekildeki tavrına rağmen, İslâm'ın ilk dönemlerinden başlayarak günümüze kadar bu tip inançlar ve gelenekler devam edegelmiştir. Günümüzde Anadolu'nun her köşesinde bu tip inanç ve uygulamalara rastlamak mümkündür.

B- NAZARLA İLGİLİ İNANÇLAR

Halk arasında "göz değmesi" ve "göze gelme" diye de adlandırılan nazar inancı, Anadolu'nun bütün bölgelerinde yaygın bir şekilde görülür. Hatta bazı bölgelerde buna o kadar inanılmaktadır ki her hastalığın temelinde nazarın olduğu kabul edilir. Ülkemizde oldukça yaygın halde görülen bu inanç diğer İslâm ülkelerinin halk inançları arasında da önemli yer tutar. İngiliz sosyolog E. Westermarck, özellikle Kuzey Afrika'daki müslüman ülkelerde, nazar inancını içeren bir çalışmada, bu inancın bütün İslâm ülkelerinde bazı değişiklikler arzeder var olduğunu belirtmektedir. O'na göre uğursuz göz inancı ikiye ayrılır. Birincisi, ifadesi şiddetli ve tesirli olan, diğeri de belirsiz bakıştır. İlki, kötü arzuları nakleden bir vasıta, bir alet gibi görülür. Diğeri ise gözün sahibi olan insanda orijinal, tehlikeli bir enerji kaynağından kendi isteği dışında çıkan uğursuz bir bakıştır. Şayet böyle bir bakışa bir de söz karışırsa o zaman tehlike çok daha büyük olur²¹.

Halkta bulunan genel inanca göre, herkesin nazarı isabet etmez. Özellikle küçük bölgelerde keskin kötü göze sahip olan ve nazarı isabet eden kişiler bellidir, herkes tarafından tanınırlar. İnsanlar, bunlarla karşılaştıkları zaman, yanlarında çocuk varsa onu saklamaya, herhangi bir hayvan varsa onu hemen oradan uzaklaştırmaya gayret ederler.

Genel kanı, gözü göğ (mavi) renginde olan insanların nazarı isabet eder. Bazı bölgelerde gözü göğ, benzi sarı olan insanların nazarı değdiğine inanılmaktadır²².

Nazar isabet eden kişi hastalandığı zaman çok esner, gerneşir, gözlerinden yaş gelir, baş ağrısının şiddetinden kafasını yukarı kaldıramaz düşüncesi hakimdir.

Halkın nazardan hasıl olacak korkulardan kurtulmak veya ona karşı koyabilmek için halen günümüz Anadolu'sunda başvurdukları tedbirleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Kurşun Dökme

Bu âdet nazar isabet etmiş bir şahıs için uygulanan en yaygın pratiklerden biridir. Hemen hemen yurdumuzun her yerinde bilinen bu usulde, çeşitli bölgelerdeki uygulamalarda bazı değişiklikler görülebilir. Burada Sivas ve çevresinde yaygın olan kurşun dökme şeklini örnek olarak vereceğiz.

21. Edward Westermarck, *Nazar Değmesi İnançları*, Çev. S. Nazmi Coşkunlar, Ankara, 1961, s. 9.

22. Ahmet Gökbek, *Anadolu'da Varsak Türkmenleri ve Bunların Dini Folklorunda Gelenek ve Değişmeler*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1994, s. 18. S. Coşker-Veli Türkmenoğlu, *Her Yönüyle Yahyalı*, 1991, s. 127.

Gelişigüzel herkes kurşun dökemez. Her bölgede kurşun dökebilecek belli insanlar bulunur. Bu işi yapacak şahıs genellikle ocak ailelerden olur. Kurşun dökme işiyle uğraşan kimse yaşlanıp bu işi yapamaz hale geldiğinde ocaktan birine "Elimi sana veriyorum, bu işi sen yürüt" der. O andan itibaren kendisine görev verilen şahıs kurşun dökme olayını gerçekleştirebilir.

Kurşun, kendisine nazar isabet eden şahsa döküldüğü gibi, bazı yörelerde nazarın yanısıra, herhangi bir şeyden korkan kimselere de dökülmektedir. İnanca göre, kurşun döküldüğü zaman nazara uğrayan veya korkan kimsenin nazarı ve korkusu kaybolur. Kurşun hepsini alıp götürür.

Kurşun dökme olayı kısaca şu şekilde gerçekleştirilmektedir: Herhangi bir şahsa nazar isabet etmiş ise, evin büyükleri en yakın kurşun dökücüsünü evlerine davet ederler. Kurşun döken şahsın kurşunları eritecek bir keçesi olur (bazı bölgelerde bu keçe yerine küçük bir tava kullanılmaktadır). O şahıs keçesini alarak davet edildiği eve gelir. Kurşunlar keçeyle konarak eritilir. Bu arada kurşun dökülme işlemi için bir elek (kalbur), bakır bir tas, su, ayna, kömür, tuz ve bir soğan hazır bulundurulur. Kurşun dökülecek kişi, önce hastanın başını örter. Kalburun veya eleğin içine bakır tası yerleştirir. Tasın içine yarısına kadar su doldurur. Diğer maddeleri de kalburun boş yerlerine koyar. Kalburu bu şekilde herhangi bir kimse, hastanın üzerine tutar. Kurşun dökücü kimse ise ocakta eriyen kurşunu alarak kalburun içinde bulunan yarısına kadar su dolu tasın (veya herhangi bir kap) içine döker. Bu esnada kurşun büyük parçalar çıkarıp tasın içinden bazı parçalar dışarı sıçrarsa, o zaman hastaya çok nazar isabet etmiş veya çok korkmuş olduğu anlaşılır. Bu arada kurşun döken şahıs döküldüğü kurşunu inceler. Kurşunun içinde yürek biçiminde bir şekil bulamaz ise "buna çok nazar uğramış veya çok korkmuş" der. Bu inceleme işlemi tamamlandıktan sonra kurşunlar suyun içerisinden toplanır ve tekrar keçenin içerisine bırakılarak erimeye terkedilir. Orada bulunan herhangi bir şahıs bu işlemi takip ederken kurşun dökücüsü de hastanın başında okumaya başlar. Okuma işlemi bittikten sonra hastanın üzerine üfler.

Kurşunun erimesi tamamlandığı zaman, hastanın başı üzerinde yapılan kurşun dökme olayı hasta yatırılarak gövdesi üzerinde tekrarlanır. Bu kurşun dökme olayında da hastanın başı herhangi bir şeyle örtülür. Kurşun döken kimse, yine sudaki kurşun şekillerini inceledikten sonra okumaya başlar. Sudaki kurşunlar üçüncü defa eritmek üzere keçeyle konur. Okuma işlemi bitip hastanın üzerine üflendikten sonra, aynı işlemler üçüncü kez olmak üzere hastanın ayakları üzerinde gerçekleştirilir. Dökücü, eriyen ve suya dökülen kurşunu inceledikten sonra son duasını okur, hastanın yüzüne üfler. Hastaya yapılan bu işlemlerin aynısı son defa olmak üzere evin giriş kısmındaki eşikte yapıldıktan sonra olay sona ermiş olur.

Yukarıda da belirtildiği gibi, kurşun dökücünün vereceği karara göre nazara uğradığı veya korktuğu anlaşılır. Hasta korkmuş ise kurşunların içinde yüreğe benzer şekiller görülmez. Şayet nazar isabet etmiş ise, her dökülüşte kurşunlar suya atılırken tabanca kurşununun sesi gibi ses çıkarır ve tasın dışına sıçrar. Bu da hastanın nazara uğradığının en iyi belirtisidir. Bu durumdaki hastalara devamlı olarak cebinde taşıması için ucu sivri bir kurşun parçası verilir. Kurşun dökücüsü kalkacağı zaman, zahmetine karşılık ev sahibi tarafından ya cebine bir miktar para, ya da eline bir hediye verilir²³.

Nazara uğrayan kimseye baş, gövde ve ayaklar olmak üzere üç defa kurşun dökülmesine çoğu bölgelerde rastlanmaz. Yaygın olan, nazar isabet etmiş olan hastanın başının üzeri kapatılarak bir defa kurşun dökülmesidir. Daha çok çocuklarda uygulandığı görülür. Hasta kurşun döken şahsın önüne oturtulur. Başı bir örtü ile kapatılır. Hastanın başı üzerinde tutulan ve içinde su bulunan kaba, ocakta eritilen kurşun dökülür. Kurşun döküldükten sonra orada bulunanlar hep beraber;

"Kem göz çatlasın

Nazar eden patlasın" diye beddua ederler²⁴.

²³ Necdet Buluz, "Sivas'ta Kurşun Dökürme", *Sivas Folkloru*, S. 26, Sivas (Temmuz) 1977, s. 9.

²⁴ Erdil, a.g.e., s. 59.

Suya dökülen kurşunun şekli konusunda yaygın olan diğer bir inanç da, kurşunda meydana gelen kabarcıklardır. Oluşan bu kabarcıklar ne kadar fazla olursa, o şahsa nazarın o kadar çok isabet ettiğini gösterir. Ayrıca oluşan kabarcıklar nazarı değen kişinin gözü olarak yorumlanır. Bu kabarcıklar oluşuktan sonra hastanın nazardan dolayı uğradığı rahatsızlıktan kurtulacağına inanılır. Hatta bazı insanlar, bu kurşun dökme işleminin Peygamberimizin kızı Hz. Fatıma'dan kaldığını bile iddia etmektedirler²⁵.

2- Mum Dökme

Kendisine nazar isabet etmiş bir kişinin nazardan kurtulması için uygulanan pratiklerden birisi de mum dökme âdetidir. Kurşun dökme kadar yaygın olmasa da özellikle İç Anadolu'da yaygın olarak uygulanır. Önüne gelen herkes mum dökmez. Daha çok yaşlı kadınlar olmak üzere belirli şahıslar bu işi yapabilirler.

Nazara uğrayan şahıs yatırılarak üzerine geniş bir örtü örtülür. Bir kalbur içerisine üçgen şeklinde üç adet gevrek yufka ekme konur. Bu ekmeklerin üzerine bir miktar tuz atılır. Ayrıca ekmeklerin yanına soğan ve sarımsak kabuğu, üzerlik tohumu, üç tane ceviz ve kullanılmamış yavşan "otu"²⁶ süpürgesi teli konur. Bunların dışında herhangi bir bakır kap içerisine bir adet madeni para, bir adet dikiş iğnesi konarak üzerine bir miktar su dökülür. Hazırlanan kalbur hastanın üzerine tutulur, kalburun ortasına, içerisine para, iğne ve su konan bakır kap yerleştirilir. Tavada eritilen bal mumu getirilerek içerisinde su bulunan kaba dökülür. Mum dökülürken Felak ve Nas sureleri okunarak hasta üzerine üflenir. Dökülen mum kap içerisinde bulunan para ve iğneyi tutar (yapıştır) ve onlarla beraber sudan çıkarılır. Mum tekrar eritilerek yukarıda anlattığımız işlem üç kez tekrarlanır. Mum dökülen kişi suya dökülen mumun aldığı şekiller üzerinde tahminler yapar. Dökülen mumun oluşturduğu kabarcıkların büyüklüğü ve küçüklüğü önemlidir. Su içerisinde dökülen mumda fazla kabarmalar ve büyük şekiller oluşmamış ise ona nazar az isabet etmiş demektir. Şayet büyük şekiller oluşursa o şahsın şiddetli bir şekilde nazara uğradığı anlaşılır. Mumun suya dökülüp ses çıkararak belirli şekiller almasından sonra hastadan yavaş yavaş nazar kalkmaya başlar. İçerisine mumun döküldüğü su ile hastanın yüzü yıkanır, kalan kısmı da odanın dört köşesine serpilir.

Kalburun içindeki cevizler herhangi bir dört yol kavşağına bırakılır. Yufka ekmekler ve tuz, dişi bir köpeğe yedirilir. Kalan tohumlar da üzerine köz atılarak yakılır, hastaya dumanı koklatılır. Bütün bunlar tamamlandıktan sonra hastanın tamamen nazardan kurtulacağına inanılır²⁷

3- Tütsü Yapmak

Bazı bölgelerde yaygın olarak nazarlıkotu (üzerlik otu) yakılır. Kendisine nazar isabet ettiğine inanılan kişi oturtulur. Yakılan nazarlık otunun dumanı hastaya nefes yoluyla içerisine çekmesi sağlanır. Bunu yaparken seri bir şekilde şunlar söylenir:

"Üzerliksin havasın
Her dertlere devasın
Ak göz, kara göz
Mavi göz, elâ göz
Hangisi nazar etmişse
Onların nazarını boz" denilmektedir.

Ayrıca şu tekerlemeyi de getirenler olur:

²⁵ Aysel Zeynep, *Yaşayan Cahiliyye*, İstanbul, 1993, s. 116.

²⁶ Arslanağzıgillerden, bir çok çeşitleri olan keskin kokulu bitki (Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1988, s.1162.)

²⁷ Köşker-Türkmenoğlu, a.g.e., s. 123-124; (Mum dökme âdeti genellikle Kayseri-Sivas ve Çukurova'nın kuzey bölgelerinde daha çok yaygındır).

"Elemtere fiş
Kem gözlere şiş
Üzerlik çatlasın
Nazar eden patlasın" 28.

Bir kısım yerlerde ise "üzerlik" otunun kendisi değil, tohumunun yakılmasıyla tütsüleme olayı gerçekleştirilir. Üzerlik tohumu bir tava içerisine konur, tohumun üzerine de bir miktar köz dökülür. Böylece tohum yanmaya başlar, hastanın bulunduğu odayı bunun dumanı kaplar. Ayrıca tava hastanın önüne getirilerek dumanı kökleyip burundan içine çekmesi istenir. İşte hem odanın tütsülenmesi, ayrıca hastaya koklatılması sonucunda ona isabet eden nazar kaybolur²⁹.

Bazı bölgelerde de "üzerlik" otunun kendisini veya tohumunu yakma yerine, yakmaksızın bir tutam haline getirilerek evin herhangi bir duvarına asıldığına rastlanılmaktadır.

4- Ayna

Dünyada hiçbir millet, doğumundan ölümüne dek; Türkler kadar ayna ile iç içe olmamıştır. Ayna, doğum öncesi, doğum esnası, doğum sonrası dönemlerinden başlayarak, evlilik öncesi, evlilik esnası ve evlilik sonrası dönemlerine ve daha sonra da ölüm öncesi, ölüm esnası ve ölüm sonrası dönemler gibi hayatın muhtelif safhalarında devamlı göze çarpmaktadır. Ayrıca halk arasındaki tabiat olayları, cin ve şeytan, uğursuzluk ve nazar gibi inançlar içerisinde de aynanın önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Burada ayna-nazar ilişkisi ve nasıl uygulandığı üzerinde kısaca duracağız. Ayna, Anadolu insanı arasında, nazardan kurtulmadan ziyade, nazardan korunmak için kullanılmaktadır.

Türklerde nazarla ayna arasında yakın bir ilişki vardır. "Sen bu güzellikle aynayı bile çatlatırsın" deyişi bu gerçeği ifade etmektedir. Özellikle Azeri Türkleri kötü gözlerden korunmak için eşyalarının arasına küçük aynalar koyarlar. Karyolaların baş ve ayak uçlarına ve bazen de her iki uca ayna konulması, keza beşiğe, atların koşum takımlarına, inşaatlara ayna konulması görünmeyen kötülüklerden korunma inancından kaynaklanmaktadır.

Bir kısım bölgelerde insanlar devamlı aynaların üzerinde bir örtü bulundurmaktadır. Geceleri bu örtü ile aynanın üzeri örtülür. Nedeni ise, gece aynaya bakan kişi, bilmeyerek kendi kendisine gönderdiği olumsuz nazarla kendisini hasta edebilme inancıdır.

Antalya yöresindeki Tahtacıların, çocuğu görünmeyen hastalıklardan korumak için, yastığının altına ekmek, mushaf ve ayna koydukları belirtilmektedir. Bunlar konulurken "Destur İmam, Destur Şah" denir. Orta Toros Tahtacılarında ise yük hayvanlarının boncuk süslerinin arasına nazardan korunmak için ayna konduğu bilinmektedir. Diğer Türkmen gruplarına nazaran Tahtacılar ayna daha büyük bir öneme sahiptir. Tahtacılar aynayı kutsal görürler. Onlara göre, ona yerli yersiz dil uzatılmaz, saygılı davranılır³⁰.

5- Nazar Ocağı

Nazardan korunma ve kurtulma tedbirleri arasında, Anadolu'nun diğer bölgelerinde pek rastlanılmayan, Divriği (Sivas) ilçesinin köylerinden Çobanlı (Hapa)'da bir nazar ocağı bulunmaktadır. Mezkûr köy ve çevre köylülere göre Çobanlı'daki "Covların Ali"ye ait ev, nazar ocağı olarak kabul edilmektedir. Ocak yeri kutsaldır.

Bu ocağa bu köyün insanları geldiği gibi, çevre köylerden Çukuröz (Tülünk), Kevendüzü (Anzağar), Olukman, İnanlı (Şiği), Yeşilyayla (Gödeş), Gözcecik (Eliski), Üçpınar, Doğançık

28. Erdil, a.g.e., s. 59; Ali Çelik, *İslâm'ın Kabul veya Reddettiği Halk İnançları*, İstanbul, 1995, s. 195.

29. Köşker-Türkmenoğlu, a.g.e., s. 123.

30. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz.: Yaşar Kaya Kalafat, "Halk İnançlarımızda Hususiyile Tahtacılar Ayna", *I. Akdeniz Yöresi Türk Toplulukları Sosyo-Kültürel Yapısı (Tahtacılar) Sempozyumu Bildirileri* (26-27 Nisan 1993 Antalya), Ankara 1995, s. 75-99.

(Paynik), Uzunbağ (Karsı), Bayırüstü (Timisi), Oğulbey (Kirkidi), İkizbaşak (Kömek), Derimli (Ganut) ve Ağılıcık (Tuğut) gibi daha birçok çevre köy halkı bu ocağa gitmektedirler.

Nazar ocağına gelen herkes, beraberlerinde bir miktar un getirir. Unu, tuz ve maya kullanmadan ocağın başında yoğurur. Yoğrulan hamuru küçük parçacıklara ayırır. Ev halkından biri adına bu hamur parçaları sırasıyla ateşin üzerine bırakılır. Eğer hamur parçası şişip patlayarak ocaktan fırlarsa, o kişiye nazar değdiğine inanılır. Daha sonra evdeki büyükbaş hayvanlar, tarla ve bostanlar, eşyalar... için de aynı işlem uygulanır. Yapılan bu işlemlerle bunlara nazar isabet edip etmediği öğrenilir.

Ocaklı (yani nazar ocağı sorumlusu), nazar isabet eden kişiye okuyup üfler. Bu işlemden sonra o kişi veya varlık bir yıl müddetle nazardan korunmuş olur. Nazar ocağında dua alanlar ister kendisine nazar isabet etmiş olsun, ister olmasın ocaklıya un, bulgur ve para gibi hediyeler verirler. Bu gelenek halen devam etmektedir. Bölge halkı nazar ocağına gitmeye kendileri karar verirler ve "Patlanguç döktürelim" derler³¹.

6- Nazarlık

Bugün halk arasında nazardan korunmak amacıyla nazarlık olarak kullanılan pek çok malzeme bulunmaktadır. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Mavi boncuk, yedi delikli boncuk, hurma çekirdeği, kurt boncuğu, kut gözü, kartal pençesi, sarı kehribar, yılan kemiği veya kabuğu, kurt aşığı, balık kulağı, dağhan ağacı, it boncuğu, tabayır boncuğu, göz boncuğu, küçük mavi boncuktan yapılmış kertenkele, yeni ayda kesilmiş para, küçük mavi boncuktan örülmüş el (tetik), kendiliğinden delinmiş taş, kurt büzüğü (Türkmenler arasında kurtun birçok uzvu nazarlık olarak kullanılır), hot hotun göz boncuğu, at nalı, boynuz, süpürge, kafatası (daha çok bostan ve ekin tarlalarında kullanılır), eski elbise, sarımsak, yumurta kabuğu, salyangoz, kertenkele kuyruğu, kablumbağa kabuğu, üzerlik, darı taneleri, karanfil, şal, çörek otu, köpek tüyü ile yedi çift darı, yarasa iskeleti, kartal pençesi, eşek nalı, kara boncuk, süpürge çöpü³², yeşil kahve tanesi, eski para, çitlenbik kabuğu, at nalı³³, kurt, ayı, kartal, leylek gibi hayvanların diş, tırnak ve kemiklerinden yapılan nazarlıklar, yine iğde çalısı, köpek kafatası, iğde çekirdeği gibi malzemeler nazarlık olarak kullanılmaktadır.

Bu nazarlıklar nazardan korunulacak şeye göre değişik şekillerde kullanılmaktadır. Günümüzde, bilhassa kadınlar arasında daha da yaygın olan nazarlıklarda koruyucu bir kuvvetin varlığına inanılmaktadır. O nedenle değişik yerlerde bu nazarlıklarla sıkça karşılaşmamız mümkündür.

Örneğin bir doktorun muayenehanesinde, bir avukatın bürosunda, bir memurun odasında, bir esnafın işyerinde, bir bakkalın dükkanında, mavi boncuklu nazarlıklar asılı olduğu görülür. Bakarsınız kültürlü, aydın bir insanın yakasında küçücük bir nazarlık takılı. Yine bir yerden başka bir yere gidebilmek için bindiğimiz minibüsün, otobüsün, taksinin ön kısmında, iç aynasının yanlarında, direksiyon simidinin veya radyo düğmesinin üzerinde iki mavi göz, mavi boncuklar ve muska gibi nazarlıkları görebilmek mümkündür.

Ayrıca evleri ve evin içinde bulunan diğer eşyaları korumak amacıyla, evin görünen bir yerine hayvan kafatası ve yanında bir iğde çalısı olduğu halde asılır. Ahırlardaki hayvanlara nazar uğramasın diye köpek kafatası, iğde çalısı, üzerlik otu, kaplumbağa kemiği ve sarımsak kabuğu ahırın herhangi bir köşesine takılır³⁴.

Antalya ve çevresindeki Varsak Türkmenleri evlerini nazardan korumak için herhangi bir dış cephesine kaplumbağa iskeletleri asmaktadırlar.

31. Kutlu Özen, *Sivas ve Divriği Yöresinde Eski Türk İnançlarına Bağlı Adak Yerleri*, Sivas, 1996, s. 143.

32. Bayram Altan, *Nazar ve Büyü*, İstanbul, 1987, s. 34-35.

33. Çelik, a.g.e., s. 194.

34. Bu âdetler Kayseri ve çevresinde daha yaygındır.

Bazı bölgelerde de bostan, bahçe ve ekini korumak maksadıyla ortasına bir hayvan kafatası veya iğde çalısı dikilmektedir. Bunların dikilmesinden sonra o civardan geçen insanların nazarı, bostana, bağa veya ekine değil, ortasında görünen dikili nazarlığa değer inancı vardır.

Netice olarak, maddesi ne olursa olsun, bütün topluluklarda nazara karşı bir ara madde kullanılmaktadır. Bu madde, mavi boncuk, iğde dalı gibi yukarıda saydığımız nazarlıkların hepsi olabilmektedir. Bu maddenin görevi, nazarın kaynağı olan insandaki öldürücü veya hasta edici gücü, üzerine çekerek onu taşıyan insanı, hayvanı veya bitkiyi onlardan korumaktır.

7- Diğer Tedbirler

Kendisine nazar isabet eden bir kişiyi nazardan kurtarmak ve herhangi bir hayvanı, bitkiyi, eşyayı nazara uğramaktan korumak için yukarıda belirttiğimiz tedbirlerin dışında halk arasında uygulanan başka pratikler de vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

a) Nazar değen insanların gözü göğ (mavi) ve benzi sarı olduğu için mümkün merteye onlardan uzak durulmaya çalışılır.

b) Nazar isabet eden kişinin bundan kurtulması için hocalara muska yaptırılır ve hastanın üzerine okutturulur.

c) Su okutturularak nazara uğrayan kişiye içirilir.

d) Nazara uğramış kişinin yanında kömür söndürülür.

e) Nazar değdiğinden şüphe edilen kişinin üzerindeki giysilerinden bir parça bez kesilir ve yakılır, hastanın burnuna kokutulur³⁵.

f) Davar sürüsünü nazardan korumak için sürüye topluca muska yaptırılarak, içinden en iyi birisine takılır.

g) Hayvanları veya tarlalarda ekili olan mahsulleri nazardan korumak için muska yaptırılır. Yaptırılan muska hayvana ise boğazına asılır, ekine ise arazinin kıymetli bir yerine gömülür.

h) Bir kaba biraz tuz konarak iyice ısıtılır. Başka bir kaba da bir miktar su konarak hazırlanır. Hastanın üzeri bir bez parçası ile örtülür. İçerisine su konan kap getirilir. Isınan sıcak tuz bu suyun içine dökülür. Tuz dökülmesiyle beraber bazı sesler çıkararak dağılır. İşte bu dağılıma esnasında o kişiden nazar gitmiş olur.

i) Nazar değdiğinden şüphe edilen her bir şahıs için ateşe birer iğne atılır. Kimin adına atılan iğne paslanırsa, nazarı onun değdiği anlaşılır ve ona göre hareket edilir³⁶.

i) Başta düğünler olmak üzere herhangi bir toplantı esnasında nazar isabet etmesin düşüncesiyle bir kişi eline biraz tuz alır, düğüne katılacak kişinin kafasının üzerinden içinde tuz bulunan elini geçirir. Sonra elindeki tuzu ateşe atar. Böylece kötülüğün yandığına inanılır³⁷.

j) Kirpinin derisi nazara iyi gelir.

k) İyi mahsül veren bir tarlayı nazardan korumak için tarlanın herhangi bir yerine at kafası gömülür³⁸.

l) Ege bölgesinde özellikle de Kütahya ve çevresinde nazar değmesinden korunmak için, şayet nazarından korkulan bir kişi, çocuğu görürse hemen çocuğun yüzü yıkanır. Elbiseleri değiştirilir. Hatta dışarı giderken çocuğa siyah lekeler sürülür³⁹.

35. Aydın ve civarındaki Türkmenler arasında yaygındır.

36. Daha çok Çukurova'nın kuzey bölgelerinde yaygındır.

37. Gökbel, a.g.t., s. 183.

38. Doğan Kaya, "Sivas'ta Çeşitli İnanışlar", Sivas Folkloru, S. 28, Sivas, 1975, s. 14.

39. Çelik, a.g.e., s. 195.

m) Nazardan korunmak için 41 tane çörek otuna nazar duası okunur ve kişinin herhangi bir yerine bağlanır.

Bütün bu saydıklarımız dışında nazardan kurtulma veya korunma ile ilgili bazı küçük yörelere has, uygulanmakta olan farklı pratikler ve gelenekler olabilir. Buraya elde edilen bilgiler verilmiştir.

Şimdi de Anadolu insanı arasında yaygın olan nazar inancı ve buna ait geleneklerin menşesine değinmeye çalışalım.

Bildiğimiz gibi Türkler tarih boyunca çok yer değiştiren ve bu nedenle de pek çok kültür, dolayısıyla din çevreleri ile karşılaşan, bunlarla temasa geçen bir millet olmuştur. İslâm dinine girmeden önce kendi gök tanrı inancının yanısıra Zerdüştilik, Budizm ve Maniheizm, hatta bazen Hıristiyanlık ve Musevilik gibi dinleri kabul edip bunların kültür çevrelerine dahil olmuşlar, uzun yıllar bunlarla iç içe yaşamışlardır. Bu değişimler, aynı zamanda ve mekanda, bütün Türk topluluklarını kapsayacak bir biçimde vuku bulmamıştır. Farklı zaman ve zeminlerde meydana gelmiştir. Dolayısıyla her din ve kültür değişikliği sırasında, eskinin izleri ve kalıntıları sonrakinin kalıplarına uyarak belli ölçüde yaşamaya devam etmiştir. İşte çok uzun bir geçmişin kalıntısı olan bu etkiler, Türklerin İslâm'ı kabul etmesinden sonra da onların sosyo-ekonomik ve kültürel seviyeleriyle doğru orantılı olarak sürüp gitmiş, İslâmî kalıplar içerisinde yeniden yaşama imkanı bulmuşlardır.

Nazarla ilgili olan ve yukarıda belirtmeye çalıştığımız inanışlar, İslâm öncesinden günümüze kadar gelen ve hâlen yaygın bir şekilde yaşayan inançların en belirgin olanlarından bir tanesidir. Anadolu'da yaşayan Müslüman Türkler, aralarında yaygın olan nazarla ilgili inanç ve gelenekleri, kendileri Anadolu'ya gelmeden önce orada yaşayan topluluklardan mı yoksa coğrafi olarak Anadolu'ya yakın diğer Ortadoğu'da yaşayan topluluklardan mı aldılar, bu kesin olarak bilinmemektedir.

Mesela, nazarlık olarak kullanılan el tasviri gibi tek veya çift göz resimleri, eski Akdeniz ülkeleri olan Mısırlılar, Fenikeliler, Kartacalılar, Yunanlılar, Etrüslər ve Romalılar'da yaygın bir şekilde görülmekte idi.

Eski Mısırlılar, muska olarak dik bakan ve takmak için bir kaytan deliği olan bir çift göz takarlardı.⁴⁰

Babil'i asli vatanları sayan Yahudiler arasında nazar çok yaygındı. Babillilerin Talmudunda; "yüz kişiden ancak biri tabii ölümden diğerleri hep nazara kurban olarak gider" ifadesi bulunmakta idi. Ayrıca Asuri büyüçülüğünde kötü göz hastanın sıhhatini bozan sebeplerden olarak zikrediliyor. İngiliz sosyolog Westermarck'a göre Musevi, Fenikeli ve Kartacalıların kötü göz hakkındaki inançları ve onunla ilgili gelenekler Akdeniz müslümanları üzerine büyük tesirler yapmıştır.⁴¹

Öte yandan, nazarla ilgili inanışların İslam öncesi cahiliye Arapları arasında da son derece yaygın olduğunu görüyoruz. Nazarının değmesi konusunda bazı kimseler çok mahir idiler. Özellikle Beni Esed kabilesi içerisinde bu özellikteki insanlar çoktu. Hatta onlardan biri, semiz bir deve veya yağlı bir sığır gördüğü zaman, cariyesine: "Ey cariyeye, evden ölçeği ve paraları al, şu hayvanın etinden bize et getir" der. O esnada hayvana nazar değer. Cariye, efendisinin dediklerini evden alıp ayrılmadan hayvan, yere düşer, boğazlanır. Cariye de onun etinden satın alır, getirirdi⁴² Ayrıca Cahiliye Arapları arasında bir kimse hasedlikle ve düşmanlıkla başka birine bakınca, onun bu bakış nedeniyle hasta olduğu, bu sebeple de "Falana nazar değdi" şeklinde ifade kullanıldığı belirtilmektedir.⁴³

40. Westermarck, a.g.e., s.38-39.

41. Westermarck, a.g.e., s.46

42. İsmail Hakkı Bursevi, *Rûhu'l-Beyân fi-Tefsiri'l-Kur'an*, İstanbul, 1389. C.X, s.127.

43. Ebul Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem b. Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1994, C.XIII, s.301

Bir başka rivayete göre Araplardan bir kimse, iki veya üçgün yemek yemez, aç kalır. Sonra çadırının perdesini kaldırır, beklerdi. Oradan bir deve veya bir koyun geçerken görürse: "Bugün bu deveden daha güzel bir deve görmedim" derdi. Kendisine bu şekilde söylenen hayvan, bir kaç adım attıktan sonra hemen düşer ölürdü.⁴⁴

Bunlardan açıkça anlaşılıyor ki, "Nazar Değmesi", İslam öncesi Arapların çok yakından ilgilendikleri ve tesirinden korktukları, öldürücü ve çarpıcı bir güçtür. Onlar bunu sadece bilmekle kalmıyorlar, onun tesirinden korunmak için bir takım tedbirlere başvuruyorlardı.

İslam'ın nazara bakışına gelince, Kur'an'da nazar konusunu açık bir şekilde ifade eden bir ayet mevcut değildir. Ancak, nazara işaret eden ayetler vardır.

Bu konuya işaret eden ayetlerden ilki ve meşhur olanı Kalem suresinin şu ayetleridir:

"Doğrusu o inkar edenler Kur'an-ı işittikleri zaman (sana kin ve hasetliklerinden dolayı) neredeyse seni gözleriyle devireceklerdi. Hala da 'Hiç şüphe yok ki o bir delidir' derler. Oysa o (Kur'an) alemler için ancak bir öğüttür".⁴⁵

Nazara işaret ettiğine delil olarak gösterilen diğer bir ayet de şudur:

"Hz. Yakup, Mısır'a hareket etmek üzere olan çocuklarına dedi ki: Oğullarım, (şehre) hepiniz bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama, Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi sizden gideremem. Hüküm, Allah'tan başkasının değildir.(O'nun için) ben yalnız O'na dayandım. Tevekkül edenler, yalnız O'na dayansınlar.⁴⁶

Müfessirlerin çoğunluğu bu ayetlerin nazara, yani gözdeğmesine işaret ettiğinde ve göz değmesi ile etkisinin gerçek olduğunda birleşmektedirler.

Hadislerde ise, nazar değmesi, bir vakıa olarak anlatılmış ve onun gerçek olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Konuyla ilgili hadislerden bazılarını verelim:

"Nazar değmesi haklıdır. Eğer kaderin önüne geçen birşey olsaydı, onun önüne nazar değmesi geçerdi"⁴⁸

"Nazar, insanı mezara, deveyi kazana koyar"⁴⁹

"Nazardan Allah'a sığınınız. Gerçekten nazar haklıdır".⁵⁰

Görülüyor ki, İslam'ın iki önemli kaynağı olan Kur'an ve hadislerden nazarın varlığı ve gerçek olduğu anlaşılmaktadır.

İslam Peygamberinin nazardan korunmak için, kendisinin Bakara suresinin 255. ayeti ile ihlas ve Muavvizeteyn (Felak ve Nas) surelerini okuduğu, ashabına da bunları okumalarını tavsiye ettiği bildirilmektedir.⁵¹ İslam bilginleri de, nazarın etkisinden korunmak veya, nazar isabet etmiş ise ondan kurtulmak için Kalem suresinin 51 ve 52. ayetlerinin okunmasını öğütlemişlerdir.

Westermarck'ın "İslam aleminde kadınların kapalı tutulmasının ve umumi bir adet olan yüzlerini örtme kaidesinin sebeplerinden biri de, yalnız erkeğin kıskançlığı olmayıp, fena gözü bu

44. Budsevi, a.g.e., s.127

45. Kalem 68 / 51-52

46. Yusuf 12 / 67

47. Ebul Hüseyin Müslim b. Haccac, **Sahihi Müslim**, (Selam 41.) Beyrut, 1972 C.IV, s.1719.

48. Müslim, (Selam-42), c.IV, s. 1719

49. Muhammed Abdürraûf el-Münavi, **Feyzül Kadir Şerhu'l - Cami'us - Sağır**, Beyrut, 1972 C.IV, s.397

50. Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid b. Mace el Kazvîni, **Sünenü İbni Mace**, ... 1975 C.II, s.1159

51. Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abd'ül-Lâtfî'z-Zebîdî, **Sahihi-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi**, Ankara, 1991, (D.İ.B.Y.) C XII, s.90; Erdil, a.g.e, s.61.

sevimli mahluklara değmesi korkusundandır".⁵² şeklindeki fikrine katılmak mümkün değildir. Çünkü, İslam'da kadınların kapanması veya tesettür, Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde iki yerde⁵³ emredilmiştir. Bu ayetlere bakıldığı zaman, örtünmenin nazar ve kötü gözle hiç alakasının olmadığı görülecektir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Kur'an'da nazarı açıkça ifade eden ayet yoktur. Ona işaret eden, sadece iki ayet olup, onların da kadınların kapanması ve örtünmesiyle hiç alakası yoktur.

İslam'ın kadınların örtünmesiyle ilgili tebligatında, kadına daha çok itina gösterilmekte, onun hak ve hürriyetlerinin korunması, şahsiyet ve ince duygularının rencide edilmemesi ve fitneden korunulması ön planda tutulmuştur.

Netice itibariyle, nazar değmesi inancı, hemen hemen her millette görülmektedir. Kendine has karakter ve yorumlarıyla, yeni şekillere bürünmüş olarak ortaya çıktığından, menşenin hangi toplum olduğunu tesbit etmek oldukça zordur. Westernmarck'a göre "Genellikle, Sami Aryani'lerin ve Akdeniz ülkelerinin kötü göz hakkındaki inanç hareketleri, hem tafsilat, hem de kuvvet ve ehemmiyet noktasından o kadar benzerlikler göstermektedir ki, tek ve karışık bir halita (alaşım) gibi görünürler. Bundan dolayı, hangi ırkın diğeri üzerine tesir yaptığını ayırmak mümkün değildir. Yalnız bir milletten yayılıp geldiğini ileri sürmeye kimsenin hakkı yoktur. Uğursuz göz itikadı, Afrika'nın Negros, Hamites ve Bentus' larında, bunun yanısıra Bushmen'lerde, Çinlilerde, Tibetlilerde ve ne Sami ne Aryen (Ari) olmayan diğer Asya ahalisinde, Malay adalarında Paliinezya'da, bazı Avustralya'lı yerlilerde ve Kuzey, Orta Güney Amerika'nın birçok yerli kabilelerinde ve halkı arasında az çok bulunmuştur".⁵⁴ Günümüzde de, hemen hemen bütün ülkelerde kendine has özellikler içerisinde görülmektedir. Mesela; Avrupa'da , özellikle İtalya'da, Balkanlar'da ve Rusya'da rastlanmaktadır. Hatta, Schwab'larda (Güney Almanya) çocukların alınlarına, nazar değmesin diye insan pisliği sürüldüğü kaydedilmektedir.⁵⁵

Öyleyse, kuvvetli bir delil çıkmadıkça, yalnız bir milletten doğmuş sayılması mümkün değildir. Ancak, nazar inancının psikolojik temeller üzerine dayandığı söylenebilir. Hatta, şu da denilebilir: Belli bazı renklere karşı hassas olan kimselerin bakışlarının etkisinde kalabileceklerini düşünerek tedirgin olmaları halidir. Olay, şuur altındaki hissiyatın açığa çıkması olarak da anlaşılabilir.

---

⁵². Westernmarek, a.g.e. s.11

⁵³. Nur, 24/31; Ahzab, 33/59.

⁵⁴. Westernmarek, a.g.e. s.48.

⁵⁵. Çelik, a.g.e., s. 194.